УДК 808.3:801.73

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОБЛЕМНО-СИТУАТИВНИХ ЗАВДАНЬ

Білоусенко П.І., д.філол.н., професор

Запорізький державний університет

У практику викладання української мови активно входять проблемно-ситуативні завдання, які допомагають учителеві цілеспрямованіше реалізовувати як навчальну, так і розвиваючу та виховну мету уроку. Їх ефективність апробована роботою багатьох словесників за посібниками, виданими впродовж кількох останніх років, у яких подана добірка завдань згаданого типу, описана методика їх використання [див. Білоусенко П.І., Явір В.В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови. – К.: Освіта, 1992; Білоусенко П.І., Пєстрєцов В.В. Дидактичні матеріали з розвитку зв'язного мовлення (проблемно-ситуативні завдання). – Запоріжжя: ЗДУ, 1998; Білоусенко П.І. Роздавальний матеріал з розвитку зв'язного мовлення (проблемно-ситуативні завдання). – Запоріжжя: ЛІПС, 1999 та ін.].

Суть проблемно-ситуативних завдань полягає в тому, що учням пропонується ознайомитися з реальною життєвою ситуацією, яка спонукає до морального, суспільно-політичного вибору. Теми для таких завдань беруться із реального життя дитячого колективу, суспільного життя нашої країни та зарубіжних держав. Подана ситуація супроводжується проблемним запитанням-завданням: учням пропонується оцінити вчинки людей, передбачити розвиток подій, їх наслідки, виступити з порадою тощо. Отже, запропонований для ознайомлення *текст виступає не як об'єкт для лінгвістичних спостережень, а як інформація для роздумів*. Власні умотивовані міркування школярі мають організувати в текст, який за жанрами учнівських творів здебільшого матиме форму твору-роздуму.

У проблемно-ситуативних завданнях, таким чином, кардинально змінено спосіб подачі теми твору. Це зближує реальну і навчальну мовленнєву діяльність, а значить збуджує інтерес до висловлення думок навіть у тих школярів, які не відрізняються комунікативною активністю на уроці, але в реальному житті виявляють неабияку кмітливість, уміння аналізувати вчинки, явища, давати їм влучні оцінки. Пропонована постановка теми твору має ту перевагу, що учні без додаткових роз'яснень *«про що писати (говорити)»*, як правило, не ухиляються від теми, досить швидко оволодівають прийомами переконливо доводити чи відхиляти певні положення. Однак учителеві слід подбати про те, щоб школярі добре знали структурні частини твору-роздуму (міркування), навчилися наповнювати його композиційну схему мовним матеріалом.

Гадаємо, що настала пора знайти місце проблемно-ситуативним завданням і в підручнику з української мови. З усього їх розмаїття до підручника слід включати ті, які невеликі за обсягом, мають найбільший навчально-виховний потенціал, стосуються кожного учня. Наприклад:

Сонце припікає у класні вікна, стає жарко. Хочеться їх відчинити, але цього не можна зробити, бо поряд зі школою дорога, по якій мчать шумні автомобілі.

- *Хто будував нашу школу: «п'ятірочник», «четвірочник», «трієчник» чи «двієчник»? – запитує вчитель учнів.*
- *Двієчник! – відповідає клас, зрозумівши вчителя.*
- *Ні! – говорить учитель. – Двієчнику держава не довірить будувати школу.*
- *П'ятірочник не будуватиме школу біля дороги, він досить розумний і розвинений, - продовжують діти.*
- *Так. Але ж і четвірочник не такий дурний. (Н.Шурова.)*

Завдання. *До якого висновку хотів підвести учнів учитель?*

Шестикласник поділився такими міркуваннями:

- *У нашому класі ми часто даємо прізвиська один одному: Сірий, Жир, Попугай, Трипузо. Дехто з цим веде боротьбу, особливо нам за це дорікають учителі. А чи варто боротися з прізвиськами? Адже ми бачили багато фільмів про індійців і там теж вони мали прізвиська: Соколине Око, вірна Рука, Громовержець та інші.*

Завдання. *Що б ви відповіли на ці міркування?*

У дитячих колективах нерідко сварки починаються з того, що товариші починають через якусь дрібницю обзивати один одного. Щоб запобігти чварам, психологи радять стримувати себе. А коли без критики не можна обійтися, то її треба спрямовувати на вчинки, а не на особистість.

Завдання. *Проаналізуйте витоки останньої суперечки у вашому класі, яка почалася з того, що критика була спрямована не на вчинки, а на особистість. як би розгорталися події, коли б конфліктуючі сторони скористалися порадою психологів?*

Особливої ваги набувають проблемно-ситуативні завдання тоді, коли за мету ставиться виховання тих рис поведінки, етики співжиття в колективі, на які в процесі самовиховання звичайно не звертається увага. Надовго запам'ятовується, дає стійкий виховний ефект глибокий аналіз конкретної ситуації, у якій немає "правих" і "винних", але яка потребує делікатного і ненав'язливого втручання в досить тонку сферу людського спілкування шляхом роздумів над формами самовираження особистості. Наприклад:

Дочка збирається на день народження однокласниці. Приміряє дуже красиву й модну сукню.

- *Одягни сукню простішу. – говорить мама.*
- *Але чому?*

Завдання. Поясніть, чому мама дала таку пораду. Що вона хоче виховати в дочки?

Собака люто гавкав, припадаючи на передні лапи. Прямо перед ним, притиснувшись до паркана, сиділо маленьке скуйовджене кошеня. Неподалік стояли два хлопчики й чекали, що буде. У вікно виглянула жінка, спішно вибігла на ґанок. Вона відігнала собаку й сердито крикнула хлопцям:

- *Як вам не соромно?*
- *А чому соромно? Ми ж нічого не робили! – здивувалися хлопчики.*
- *Оце й погано! – гнівно відповіла жінка. (В.Осєєва.)*

Завдання. *Напишіть, за якого розвитку подій хлопці зрозуміли б те, чого вони поки що не розуміють.*

На нашу думку, у підручник слід включати такі проблемно-ситуативні завдання, які передбачені для виконання всіма учнями класу. Підготовча робота, як показує практика, може вилитися в дискусію за поданим проблемним запитанням-завданням. Наведемо кілька проблемно-ситуативних завдань, під час виконання яких звичайно спостерігається гостре зіткнення думок.

Двоє семикласників голосно сперечалися. Кожен був переконаний у своїй правоті, але якщо один аргументовано доводив, то другий стояв на своєму із-за принципу. Він був трохи вищий, ширший у плечах – узагалі більш показний.

Суперечка кінчилася тим, що Микола (так звали дужчого) не витримав і боляче вдарив свого"супротивника".

Микола вважав себе сильним.

Завдання. *Напишіть, чи поділяєте ви Миколине уявлення про чоловічу силу. Які люди, на вашу думку, належать до сильних?*

На пустирі підлітки гралися в "ножика". Хто програє, повинен їсти землю. Четвертокласник, який опинився в такій ситуації, відмовився виконувати умови гри. Тоді старші хлопці зв'язали його, набили рот землею й залишили самого. (К.Мокич).

Завдання 1. *Як ви оцінюєте поведінку хлопчика, що не виконав умови гри?*

Завдання 2. *Як ви оцінюєте вчинок інших гравців, які домоглися виконання умови гри?*

Мати учня дев'ятого класу ділиться радістю з подругою:

- *Віктор усі літні канікули працював на будівництві. Заробив гроші, купив собі футболку, светр модний, черевики. Гарно одягнувся мій хлопчик ще й купив магнітофон з касетами.*

Завдання. *Чи правильно розпорядився Віктор грошима?*

Треба пам'ятати, що не всі речі, які є здавалося б очевидними для вчителя – людини дорослої, освіченої, вихованої, є такими для учнів. Учні поміркують, посперечаються під керівництвом учителя і, дійшовши згоди, приступлять до написання твору. Дискусію можна перенести на етап аналізу виконаних письмових робіт. З цією метою вчитель може прочитати на уроці кілька спеціально дібраних творів (їх фрагментів), де викладено різні різні позиції у поглядах на те чи інше питання. Обговорення деяких проблем можна перенести на позаурочний час: класні години, тематичні ранки тощо.

За відповідями учнів на проблемне запитання-завдання можна підготувати колективний твір. Річ у тім, що навіть у загалом невдалих творах-відповідях є раціональні думки, переконливі аргументи, які під керівництвом вчителя можна організувати в один хороший текст.

У процесі виконання завдань учні можуть, як уже зазначалося, запропонувати кілька відповідей на питання: дискусійних, неправильних, правильних (їх теж може бути декілька!). Але в цьому полягає не недолік, а сила проблемно-ситуативних завдань. Вони дають змогу корегувати не лише мовлення учнів (оформлення думок), а і їх поведінку, вчинки як в процесі виконання завдання, так і в подальшій виховній роботі, адже твори учнів можуть бути добрим орієнтиром класному керівникові в плануванні й організації виховання школярів.

Практика використання проблемно-ситуативних завдань показує, що вони можуть прислужитися також у формуванні в школярів життєво важливих навичок і зокрема навичок протипожежної безпеки. Звісна річ, запорукою успішного виконання завдань на цю тему мають бути знання елементарних правил протипожежної безпеки: учні повинні знати, як уберегтися від уражень на пожежі, як діяти в екстремальній ситуації, як ліквідувати наслідки пожежі, як допомогти потерпілому. Наприклад:

Хлопець прокинувся від того, що стало важко дихати – у кімнаті повно диму. Скочив з ліжка, крутнувся кілька разів – немає ні стін, ні ліжка, ні шафи. Навруг їдучий дим. Куди йти, що робити?

Завдання. *Що робити людям у такій ситуації?*

Керогаз вибухнув, бризнувши навсебіч гасом. Найбільше перепало Миколі – одяг на ньому враз спалахнув. Чи то думаючи, що вітер загасить одяг, чи то з переляку Миколка вискочив на подвір'я і побіг. Все далі і далі.

Завдання. *Чи правильно вчинив Миколка? Як слід діяти в таких випадках?*

Відпочинок у лісі перервав дощ. Що робити? Додому бігти – далеко. Промокнеш геть. Та зрештою дітлахи серед соснового молодняка знайшли високу, широку й розлогу стару сосну. Усі під нею помістилися, а щоб зігрітися й висушити одяг, вирішили розпалити вогник. Швидко знайшлися сірники, назбирали сухої трави, хмизу. Поки грілися й дощ закінчився. Веселі хлоп'ята попрямували додому?

Завдання. *Поміркуйте і скажіть, чи все в діях дітей продумано.*

Виховна спрямованість проблемно-ситуативних завдань визначається впливом поданої інформації на думки й почуття школярів та її активним аналізом, у процесі якого відбувається процес уточнення, формування уявлень про навколишній світ, морально-етичних, суспільно-політичних переконань. Ці переконання учні вчаться обстоювати, накреслюючи зміст мовленнєвих конструкцій, добираючи синтаксичні схеми, лексику відповідно до власного задуму.